

Л. А. Семененко

**ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ МОРФОСТИЛІСТИКИ
(ІМПЛІЦИТНОЇ МОРФОЛОГІЇ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ)**

На наших очах відбувається зміна наукової парадигми — від структуралізму до антропоцентризму, тобто до урахування фактора людини (продуцента і реципієнта) у процесах мовного спілкування. Ця зміна напряму досліджень виробила нові орієнтири у визначенні предмета морфостилістики як окремого розділу лінгвостилістики, обумовила актуальність проблематики, теоретико-методологічні засади цієї галузі мовознавства.

Граматичні одиниці (форми, значення, категорії) не тільки забезпечують здатність людини продукувати висловлення з метою передачі предметно-логічної, когнітивної інформації, а й беруть участь у створенні емоційно-експресивних, аксіологічних, естетичних і афективних параметрів висловлення. Саме ця здатність граматичних засобів надавати висловленню певних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень стала поштовхом для розвитку морфостилістики (поетики морфологічних категорій), завданням якої є вивчення стилістичних потенцій морфологічного рівня поетич-

ного мовлення, типізованих/нетипізованих прийомів їх використання, наслідків з точки зору стилістики кодування/декодування; вивчення того, грамеми яких саме граматичних категорій беруть участь у створенні означених параметрів, частотність, схильність до актуалізації цих потенційних можливостей в поетичному континуумі художнього мовлення.

Предметом вивчення цієї галузі лінгвостилістики є адгерентні (контекстуально зумовлені) конотативні співзначення мовленнєвих одиниць, зумовлені їх маркованими морфологічними параметрами, а також інгерентні (абсолютні), якщо марковані граматичні форми на мовному рівні відхиляються від нульової функціональної відмітки (напр., варіативні форми, конкуруючі форми узусу). За словами Ю. Л. Левітова, граматичні одиниці виявляють абсолютне експресивне забарвлення за умови, що в мовній системі закладені якнайменше дві граматичні одиниці з відносно тотожним денотативним змістом, які протиставляються одна одній за частотною ознакою. Ця часткова модифікація інтегральної смислової ознаки і є семантичною основою для їх експресивних співзначень [Див.: 3: 90].

Предметом морфостилістики є вивчення системи граматичних одиниць (словоформ з конкретним набором грамею) в аспекті функціонально-комунікативної стилістики. Цей підхід до вивчення репертуарів ідіомовлення митців художнього слова базується на підставі оцінного ставлення до мови, до природи мовних змін, до релевантних мовленнєвих фактів, до дискурсу. Сприйняття маркованих компонентів тексту зумовлене також конкретною історичною і соціокультурною ситуацією. Саме тому морфостилема може ставати релевантним фактом мовлення при декодуванні, а при появі це завжди значущий факт.

Слід ураховувати при цьому, що, як правило, не сама граматична категорія створює своєрідність морфологічного каркасу твору, а прагматичне використання її семантичних потенцій, зіткнення узуального/оказіонального, емпатизація певних граматичних значень. Морфостилістика прагне показати, "як зміна граматичної форми, при збереженні лексики і загального змісту тексту, призводить до порушень тонких, деколи ледь помітних, але суттєвих смислових і стилістичних зв'язків" [8: 366].

Саме у художніх текстах спостерігається збільшення інформаціогенези мовної форми. Митці слова використовують марковані (транспоновані або навіть аномальні) форми як нестандартний засіб конструювання семантики поетичного дискурсу, тобто продуцент тексту свідомо програмує впливову силу знакової форми маніфестації змісту, "...збільшення інформативності у сфері форми (матеріала знаків) позначає збільшення ролі конотацій у сумарному значенні мовної одиниці, інакше кажучи, значення як відношення мовної одиниці до об'єкта стає кількарівневим [5: 28]. Пор.: ... професори міннесотських університетів /товпляться в черзі, /щоб потанцювати з **Женею Євнушенко**, /вона стоїть, /закотивши голубі очиська під блідий лоб, /притискає зім'ятого віршика, /мов мережку, /до печальних русских усст... (Ю. Тарнавський).

Не вдаючися до обговорення адекватності оцінки автором творчого доробку російського радянського поета Євгена Євтушенка, хочемо звернути увагу на те, що акцентована експресивність, сарказм висловлення спираються на обігрування грамом чол. і жін. роду; вибір такої форми імені, яка теж не сигналізує чітко про стать особи, ще підтримується зміною графічного оформлення прізвища (додається цілий спектр образливих сем) і деформованими русизмами. У чому ж полягає сутність експресії як функціонально-комунікативного мовленнєвого явища? "Сутність мовної експресії — в подоланні всіляких шаблонів, стандартів. Експресія в мові виступає як нерегулярне, нетипове і тому незвичайне, свіже, виразне" [7: 70], а І. В. Арнольд додає, що експресія — це така ознака частини тексту, яка передає смисл зі збільшеною інтенсивністю, відбиваючи внутрішній стан мовця, і має своїм результатом емоційне і логічне підсилення [1: 15].

Спираючись на узуальну граему роду, але синтагматично актуалізуючи протиставлення чол. і жін. роду словоформ, М. Вінграновський трансонімізує топоніми в антропоніми: Пливуть в далеке і бліде/Повільних кучугур повали,/ І **Ніжин** з посівання йде, / Іде додому від **Полтави**...//.

Морфолого-словотвірний рівень так само активно використовується для створення бінарної опозиції грамом жін-чол. роду, та ще й асиметричної опозиції цих двох грамом грамею середнього

роду: ... що воно ...таке є /а воно калина /моя батьківщина /а я її калинець (І. Калинець). Це підтримується і деонімізаційним процесом — зверніть увагу на прізвище автора.

Наведемо деякі приклади можливого використання конститuentів граматичних категорій для передачі додаткового значення. Широко представлені в поетичному мовленні морфостилеми, що реалізують суб'єктивно-емоційні інтенції авторів на морфолого-синтаксичному рівні, наприклад, при okazіональному розширенні валентності дієслівних форм: Респектабельні пілігрими /в комфортабельних "Волгах" /"ходять" по шевченківських місцях. // **Вербують верби у монографії**, //Вивчають біо- і географію. // **Полюють в полі на три тополі...**// (Л. Костенко); Я **накосив лиш нервів добрий сніп** /Та **вимолотив радощів півжмені** (М. Вінграновський).

На формально-морфологічному рівні один із можливих варіантів передачі конотативної інформації — бездієслівність: ... і тільки гриви... курява... і свист... / лунких копит оддаленілий цокіт... /і ми... і степ... і жовтий падолист.../ і цих дворів передвечірній клопіт... (Л. Костенко), де значуща відсутність дієслівних форм і специфічне графічне оформлення позбавляє картину процесуальності, руху; кадри перед очима проходять повільно, все в них статично — авторові пригадується щось дуже віддалене в часі. Нервовість, емоційну напругу і рішучість передає концентрацією слів категорії стану і відсутністю дієслівності М. Вінграновський: Так треба. Повернень — доволі! //Не треба. Даремно. // Недолі потреба?/ Напевно, недолі...// Недолі, напевне, потреба? Недолі? //Даремно! //Не треба! Доволі /Повернень! Так треба//.

Концентрація граматичних форм з конкретною графемою — емфатизація змісту, який передає означена категорія, напр., спершу наказовість, а потім — безособовість, протиставлення персональності/ імперсональності: Погасни. Змеркни. Зрабся. Збийся. // Збалакайся. Заметушись. // Офіціантським жестом вмийся, / Але — сльозою не молись. // Не відбулося. Не — тремтіло. // Не — золотіло. Не — текло. // Не — полотніло. Не — біліло. // Не...-господи!. . — не — не було!. . // (М. Вінграновський). Розширення парадигми безособових слів — частотний художній прийом: Тут я живу. Світаю дні за днями// (Л. Костенко); На сіножать сніги сніжать /І снігурі в снігу лежать?// (М. Вінграновський).

Завдання морфостилістики полягає в тому, щоб з'ясувати особливості, характер поетичного мислення в системі його граматичної окремішності. Увага до кожної маркованої словоформи (за винятком тих, якими має займатися ортологія) обумовлена тим, що, за словами О. О. Потебні, слово має всі ознаки художнього твору (Див. 4:167). Природно, що морфостилеми потребують свого вивчення, як і твори мистецтва. Змістовність маркованої словоформи підпорядкована ідеї автора як об'єкт рефлексії, як актуалізована багатозначність, як сигнал про вихід за межі конвенціональності з метою збільшення обсягу передаваної інформації.

За спостереженнями О. В. Чичерина, пошуки природного зв'язку форми і змісту слова — неодмінне завдання стиліста; діалектика цього роду взаємовідношень проникає далі — у граматичну будову поетичного мовлення. Вивчення змінної стилістичної ролі граматичних форм веде нас до мікроелементів, що утворюють стиль, в глиб мови і в майстерню митця мови. При цьому виникають відповідність і тотожність там, де граматики не встановлювала ані відповідності, ані тотожності [Див.: 8: 60-61].

Яким же шляхом, у який спосіб морфостилема набуває означені якості? Всі актуалізовані графеми в поетичних текстах мають спільний знаменник — вони базуються на збільшенні питомої ваги рефлексії адресанта і адресата над мовними явищами, дескриптивно-інтерпретаційної рефлексії над мовленнєвими фактами. Можна з впевненістю стверджувати, що основні положення теорії двокомпонентності будови означуваного, розробленої в семіотиці, накладаються на об'єкти вивчення морфостилістики. Ядро і периферія — ось складники морфостилеми, де ядро — константна, стійка частина означуваного, інваріант значення, а периферія — змінна величина, яка експліцитно або імпліцитно утримує емоційне, експресивне, асоціативне. Саме периферія маркованої словоформи найбільш здатна до модифікації або мутації, тобто зміни, еволюції означуваного. Сигнал щодо активізації периферії — початок зміни обсягу передаваної комунікативної інформації, тобто на предметно-логічний зміст починає накладатися вторинна, за Л. Єльмсловом, конотативна інформація [Див. 2: 368-373]. У поетичному мовленні використання авторами здатності маркованих словоформ до зміни структури означуваного в бік

активізації потенційних, імпліцитних, периферійних сем надає можливості використовувати ці знаки у відповідності з їх творчими задумами для більш точного відбиття їх суб'єктивного ставлення до навколишнього світу. Тобто денотати літературної мови і поетичного мовлення спільні, а означуване, утримуючи зв'язок з означуваним літературної мови, використовується як форма нових означуваних, що належать поетичному мовленню (для створення вторинної образної дійсності) [Див.: 6: 50]. Маркована граматична одиниця як знак поєднує в собі й інформему, й експресему. Динамічні елементи — морфостилеми — поетичного мовлення здатні до актуалізації на різних рівнях: морфолого-семантичному, морфолого-словотвірному, формально-морфологічному, морфолого-синтаксичному.

Одним із крупних об'єктів вивчення граматичної стилістики є транспозиції в межах певних граматичних категорій, названі граматичними тропами (алеотетами) чи граматичною метафорою. Лінгвістична суть метафори у граматиці полягає в транспозиції граматичної форми з одного виду відношень на інші, у наданні одному конститuentу граматичної категорії значення іншого. У сферу вивчення морфологічної стилістики входять також ненормативні утворення граматичних форм (форм-неологізмів, форм-оказіоналізмів), котрі передають потенційно можливе значення, яке не передається парадигмою даної граматичної одиниці. Тут аналізується морфолого-словотвірний та формотвірний аспекти функціонування граматичних форм та їх виражальний потенціал. Семантико-морфологічний аспект актуалізується у випадках нагнітання чи контрастного вживання граматичних значень в межах певної граматичної категорії. Морфолого-стилістичний аспект актуалізується при аналізі в поетичних текстах маркованих граматичних форм (архаїчних, просторічних тощо).

1. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблема экспрессивности// Экспрессивные средства английского языка. — Л., 1975.
2. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка. — М., 1960.
3. Левитов Ю. Л. Стилистические созначения грамматических единиц на уровне языка и контекста//Стилистика художественной речи. — Калинин, 1982.
4. Потебня А. А. Мысль и язык. — Одесса, 1922.

5. **Скребнев Ю. М.** Очерк теории лингвистики. — Горький, 1975.
6. **Солганик Г. Я.** К проблеме классификации функциональных стилей на интралингвистической основе// Основные понятия и категории лингвостилистики. — Пермь, 1982.
7. **Харченко В. К.** Разграничение оценочности, образности, экспрессивности и эмоциональности в семантике слова//РЯШ, 1976. — № 3.
8. **Чичерин А. В.** Идеи и стиль. О природе поэтического слова. — М., 1968.